

УДК 338.58

Варшавська Н.Г.

аспірант, асистент кафедри міжнародних економічних відносин,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА УКРАЇНСЬКОМУ РИНКУ АПК

У статті розглянуто спільну аграрну політику краї-членів Європейського Союзу. Проаналізовано основні принципи її функціонування, які можна застосувати на українському аграрному ринку. Цілі Спільної сільськогосподарської політики направлені збільшити дохід фермерів, в першу чергу за рахунок збільшення доходів фермерів на одну людину; забезпечення високого рівня життя населення, що проживає в сільській місцевості і мати справу з сільським господарством. Загальна сільськогосподарська політика країн-членів ЄС було забезпечено за рахунок ефективних механізмів, а цей досвід може бути використаний для формування ефективної програми українського аграрного ринку.

Ключові слова: Європейський Союз, аграрний ринок, спільна аграрна політика, конкурентоспроможність, агропромисловий комплекс.

ПРИМЕНЕНИЕ ПРИНЦИПОВ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОБЩЕЙ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ НА УКРАИНСКОМ РЫНКЕ АПК

Варшавская Н.Г.

В статье рассмотрена общая аграрная политика стран-членов Европейского Союза. Проанализированы основные принципы ее функционирования, которые можно применить на украинском аграрном рынке. Цели общей сельскохозяйственной политики направлены увеличить доход фермеров, в первую очередь за счет увеличения доходов фермеров на одного человека; обеспечение высокого уровня жизни населения, проживающего в сельской местности и иметь дело с сельским хозяйством. Общая сельскохозяйственная политика стран-членов ЕС было обеспечено за счет эффективных механизмов, а этот опыт должен быть использован для формирования эффективной программы украинского аграрного рынка.

Ключевые слова: Европейский Союз, аграрный рынок, общая аграрная политика, конкурентоспособность, агропромышленный комплекс.

APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF THE FUNCTIONING OF GENERAL AGRARIAN POLICY ON THE UKRAINIAN MARKET OF THE AGRICULTURE INDUSTRY

Varshavska N.

The article discusses the common agricultural policy is the province of the European Union. The basic principles of its functioning, which can be applied to the Ukrainian agricultural market. The objectives of the common agricultural policy aimed to increase the income of farmers, primarily by increasing the income of farmers per capita; ensuring a high standard of living of the population living in rural areas and deal with agriculture. Today the common agricultural policy is based on the benefits of an open economy and active government support, which allows farmers to realize their potential in the production

of high value and achieve competitive advantage in foreign markets. Common agricultural policy of EU member states was ensured through effective mechanisms. This experience should be used to form an effective Ukrainian agricultural market.

Keywords: *European Union, the agricultural market common agricultural policy, competitiveness, agro industrial complex.*

Постановка проблеми. Нова економічна політика в Україні передбачає використання переваг режиму вільної торгівлі з країнами-членами Європейського Союзу. Для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції доцільним буде використання європейського досвіду, який пройшов довгий шлях для свого становлення. Формування ефективних механізмів, що створюють перехресну відповідальність – від виробників: висока якість продукції, утримання земель у належному стані, а з боку держави – гарантії дотації та фінансової підтримки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням агропромислового комплексу, спільної аграрної політики ЄС займалися такі вчені: Дугієнко Н., Вініченко І., Омеляненко Т., Базилевич В, Ковальчук С., та інші, проте не всі аспекти достатньо висвітлені, що спричиняє актуальність подальшого дослідження.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз спільної аграрної політики ЄС, систематизації її основних етапів та принципів та формулювання дієвих механізмів, які сприятимуть розвитку ринку АПК України.

Виклад основних результатів дослідження. Основні напрями Спільної аграрної політики (САП) були розроблені з урахуванням досвіду країн-членів Європейського Союзу щодо спільної економічної політики в цілому та спільної аграрної політики зокрема, яка була започаткована у 1957 році і була однією з перших інтеграційних політик [2, с. 185].

Формування спільної економічної та аграрної політики у країнах-членах ЄС розпочалося з Договору про заснування Європейської Спільноти, відповідно до якого ліквідовано бар'єри і передбачено спільні дії країн-членів ЄС для забезпечення економічного та соціального розвитку, а також сталого поліпшення умов життя та праці. Договір зобов'язує країни узгоджувати рішення з метою забезпечення збалансованої торгівлі та дотримання конкуренції [3].

Положення договору направлені на зміцнення єдності економік та забезпечення їх гармонійного сталого розвитку незважаючи на відмінності між регіонами та нерівномірність їх розвитку. Документ передбачає спільну торговельну політику та скасування обмежень міжнародної торгівлі. Метою запровадження спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також спільної політики є: забезпечення збалансованого та стабільного розвитку економічної діяльності; досягнення високого рівня зайнятості та соціального захисту, рівності жінок і чоловіків; стабільне та безінфляційне зростання; високий рівень конкурентоспроможності й конвергенції економічних показників; високий рівень захисту та поліпшення стану довкілля; підвищення рівня та якості життя; економічна і соціальна згуртованість та солідарність держав-членів.

Для реалізації мети між країнами існують домовленості щодо заборони мита та кількісних обмежень на імпорт та експорт товарів; спільної торговельної політики; розвитку внутрішнього ринку (це передбачає забезпечення вільного пересування людей, товарів, послуг та капіталу між державами-членами ЄС); спільної політики у сфері сільського господарства та рибальства, транспорту; зближення законодавств держав-членів до рівня, необхідного для функціонування спільного ринку; сприяння узгодження дій держав-членів щодо зайнятості населення шляхом розробки стратегій зайнятості; політики в соціальній сфері (наприклад, створення Європейського соціального фонду) та у сфері довкілля; посилення економічної та соціальної згуртованості; розвитку конкуренції та посилення конкурентоспроможності промисловості Спільноти; сприяння дослідженням та технічному розвитку; заохочення створення та розвитку транс'європейських

мереж; сприяння досягненню високого рівня охорони здоров'я та якості освіти, професійного навчання та розвитку культур держав-членів; політики у сфері співпраці з розвитку; асоціації із зарубіжними країнами з метою збільшення торгівлі та сприяння спільному економічному та соціальному розвитку; сприяння посилюванню захисту прав споживачів; заходів у сферах енергетики, цивільного захисту й туризму.

Зазначені вище спільні дії є комплексними і передбачають формування спільних політик в усіх галузях, проте, сільське господарство, вугільна та сталева галузі були першими секторами економіки, де почалося втілення положень спільної політики.

Відповідно до статті 32 Договору про заснування Європейської Спільноти, спільний ринок охоплює сільське господарство та торгівлю сільськогосподарською продукцією. Внутрішні ринки сільськогосподарської продукції держав-членів ЄС повинні функціонувати та розвиватися в рамках спільної сільськогосподарської політики (стаття 32) [3].

Мету, цілі спільної аграрної політики, передумови, обмеження, заходи та рішення наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Спільна аграрна політика ЄС

Мета	1) підвищити продуктивність сільського господарства через сприяння технічному прогресові, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимальне використання виробничих чинників, зокрема робочої сили; 2) забезпечити належний рівень життя сільськогосподарської спільноти, зокрема збільшуючи особистий прибуток людей, що працюють у сільському господарстві; 3) стабілізувати ринки; 4) забезпечити доступність постачання; 5) забезпечити надходження товарів до споживачів за прийнятними цінами.
Передумови та обмеження	1) особлива природа сільськогосподарської діяльності, що впливає з соціальної структури сільського господарства та зі структурних та природних відмінностей між різними сільськогосподарськими регіонами; 2) потреба здійснювати належне вдосконалення поступово; 3) в державах-членах сільське господарство становить сектор, близько пов'язаний з усією економікою.
Заходи та рішення	Запровадження спільної організації сільськогосподарських ринків. Основні форми спільної організації ринку залежно від виду продукції: – спільні правила конкуренції; – обов'язкова координація різноманітних організацій національних ринків; – організація Європейського ринку.
	Регулювання цін
	Допомога виробництву
	Заходи щодо зберігання та транспортування
	Спільний механізм стабілізації імпорту чи експорту
	Недопущення дискримінації між виробниками та споживачами
	Цінова політика ґрунтується на спільних критеріях та уніфікованих методах підрахунку.
	Допускається створення одного чи кількох сільськогосподарських фондів керування та гарантій.
	Ефективна координація зусиль у сферах професійного навчання, досліджень та поширювання сільськогосподарських знань
	Спільне фінансування проектів чи інституцій
Принципи САП	Принцип ринкової єдності: вільна торгівля сільськогосподарськими товарами між країнами-учасниками договору; скасування кількісних обмежень, мит та податків, а також встановлення єдиних цін на аграрну продукцію.
	Надання переваг продукції, яка вироблена в країнах-членах, перед імпортною; дотримання такого принципу дозволяє захистити виробників від дешевого імпорту та коливань цін на аграрну продукцію на світових ринках.
	Принцип фінансової солідарності передбачає спільну відповідальність усіх держав-членів за фінансові наслідки САП

Джерело: складено автором на основі [3]

Таким чином, спільна аграрна політика направлена виключно на підвищення продуктивності та ефективності сільського господарства, забезпечення гідного рівня життя споживачів та виробників сільськогосподарської продукції, стабілізацію ринків, а також забезпечення безпеки поставок товарів та послуг за доступними цінами для споживачів. В рамках спільної аграрної політики передбачено надання допомоги з метою захисту фермерських господарств, що зазнали шкоди внаслідок структурних та природних чинників.

Етапи розвитку спільної аграрної політики систематизовано у таблиці 2.

Таблиця 2. Етапи спільної аграрної політики

Етап	Роки	Проблеми	Дії та методи
I	1962-1973 рр.	Потреби у забезпеченні жителів ЄС продовольчими продуктами	– закупівельні ціни було зафіксовано на високому рівні; – необмежений імпорт; – субсидії для суб'єктів сільського господарства; – витрати загального бюджету ЄС на сільське господарство у цей період перевищували 65%.
II	1978-1992 рр.	Перевиробництво продукції	– жорстке регулювання закупівельних цін, що обмежувало перевиробництво агропродукції та поставки її на ринок; – експортні субсидії, що в комплексі з іншими заходами, – квоти на виробництво певного виду продукції (молока); – субсидії залежали від фіксованих обсягів виробництва.
III	1992-2000 рр.	Необхідність стимулювання виробників раціонально використовувати матеріальні, фінансові, природні ресурси	– скасування системи регулювання закупівельних цін; – запровадження прямих виплат за гектар сільгоспугідь; – виробники отримали можливість самостійно обирати стратегії розвитку власного господарства (визначати обсяги та номенклатуру вирощуваної продукції); – запроваджено нові методи фінансової підтримки (субсидії для осіб, що передчасно йдуть на пенсію; надання допомоги господарствам, що розташовані в регіонах з несприятливим для отримання високих урожаїв кліматом); – встановлено вимоги для фермерів щодо обов'язкових сівозмін, обов'язкових нормативів щодо натурального відновлення врожайності земель (щорічно 10% сільгоспугідь повинно було залишатися під паром).
IV	2000-2007 рр.	Забезпечення сталого функціонування аграрного сектору ЄС	План заходів «Порядок денний 2000» (Agenda 2000): – фінансування розвитку сільської місцевості; – посилення вимог захисту довкілля та безпеки аграрної продукції; – лібералізація аграрного сектору; – ухвалення нових принципів САП; – спрощено правила регулювання сільського розвитку; – ліквідована значна кількість інструкцій, зокрема тих, що стосувалися виробництва зернових культур.
V	2007-2013 рр.	Необхідність посилення конкурентоспроможності сільського господарства	– реструктуризація та модернізація аграрного сектору; – підтримка інтеграційних і продовольчих зв'язків; – забезпечення доступу до науково-технічних досягнень і підтримка їхнього впровадження; – забезпечення доступу до інформації та впровадження інформаційних технологій; – підтримка виробництва нової продукції сільського господарства; – підтримка кооперації виробників; – захист навколишнього середовища в сільській місцевості.
VI	2014-2020 рр.	Забезпечення захисту навколишнього середовища. Захист прав споживачів та захист тварин.	Усі дії направлені на виробництво безпечних харчових продуктів; стійке управління природними ресурсами і кліматом; збалансований територіальний розвиток.

Формування особливої «європейської моделі сільськогосподарської діяльності» на четвертому етапі означало посилення життєздатності та конкурентоспроможності сільського господарства ЄС, у тому числі регіонів з порівняно гіршими умовами виробництва. Важливим елементом моделі стає зміцнення вимог до виробників щодо якості і безпеки продовольства, захисту навколишнього середовища та підтримки стандартів добробуту [5].

Незважаючи на дієвість механізмів спільної аграрної політики, завжди є потреба змінювати та вдосконалювати спільну аграрну політику. Проблема перевиробництва продовольчої продукції негативно вплинула на торгівлю і створила екологічні проблеми. Відтак, 2003, 2008, 2013 роки стали періодами реформування та вдосконалення аграрної політики держав-членів ЄС. Метою реформування спільної аграрної політики було формування аграрного сектору, орієнтованого на ринкові умови, забезпечення споживання безпечного та доступного продовольства, вирішення екологічних проблем та забезпечення сталого розвитку [4].

Зокрема, реформами 2003 року було запроваджено нову систему прямих платежів, відповідно до якої запроваджено єдину систему оплати, що гарантує фермерам стабільні доходи в рамках спільної аграрної політики. У 2008 році були внесені додаткові зміни, відповідно до яких сільському господарству було виділено допомогу до 2012 року. На п'ятому етапі (2007-2013 рр.) було скасовано вимоги до аграріїв залишати 10% орних земель під пар; прийнято рішення про поступове підвищення молочних квот та про їх ліквідацію у 2015 р. Вирішено, що закупівлі надлишків продукції будуть здійснюватися лише з метою захисту ринку та доходів фермерів, коли ціни на продовольство знизяться до загрозливо низького рівня [1].

Пріоритетами реформи 2013 року було вдосконалення виробництва та покращення якості продуктів харчування; раціональне управління природними ресурсами; збалансований розвиток сільської місцевості.

Подальша спільна аграрна політика країн-членів ЄС була заснована на чотирьох нових законодавчих актах: підтримка розвитку сільських районів (Постанова № 1305/2013); фінансування, управління та моніторинг спільної аграрної політики (Постанови № 1306/2013); прямі платежі (Постанова № 1307/2013); заходи, пов'язані з сільськогосподарською продукцією (Постанова № 1308/2013 [4].

Після 2013 року спільна аграрна політика ЄС характеризувалася такими елементами як більш справедливий розподіл прямих виплат за рахунок адресної підтримки і конвергенції; зміцнення позицій фермерів в ланцюзі виробництва харчових продуктів шляхом: здійснення підготовки та перепідготовки; реформування виробництва цукру та вина; скорочення державного втручання; залучення приватних підприємств, які здійснюють логістичні функції; впровадження нових інструментів управління проблемами та кризовими явищами; постійної підтримки для розвитку сільських районів, охорони навколишнього середовища.

У Регламенті ЄС 1307/2013 не були встановлені правила для прямих виплат фермерам в рамках програми підтримки в рамках реформованого спільного аграрного ринку. Разом з тим, документ включає положення про добровільну рамкову підтримку (VCS), в розмірі 4,11 млрд. євро в 2015 році. Коментуючи такі зміни, зазначимо, що країни-члени ЄС отримали право надавати добровільну рамкову підтримку окремим секторам сільського господарства, які мають вагомое економічне, соціальне та екологічне значення і «відчувають» тимчасові фінансові труднощі.

Відповідно до даних Євростату, виділено сектори сільського господарства, які потенційно мають право на добровільну рамкову підтримку (зернові, олійні, білкові культури, зернові бобові, льон, коноплі, рис, горіхи, картопляний крохмаль, молоко і молочні продукти, насіння, м'яса вівці і козяче м'ясо, яловичина і телятина, оливкова олія, шовкопряди, виробництва сухих кормів, хміль, цукрові буряки, очерет і цикорій, фрукти і овочі). У 2015 році найбільшу підтримку отримали такі сектори: виробництво яловичини і телятини (41% бюджету добровільної рамкової

підтримки на 2015 рік); молоко і молочні продукти (20%); м'яса вівці і кози (12%); білкові культури (11%).

Сьогодні країни-члени ЄС забезпечують розвиток інтелектуальних ресурсів, стійке і всеосяжне зростання, відповідно до Стратегії «Європа 2020» з урахуванням багатства і різноманітності сільськогосподарського сектора у всіх регіонах Європи. Особливості сучасного етапу спільної аграрної політики: впроваджено новий процес прийняття рішень за участю Європейського Парламенту, який є співавтором реформ; зосередження уваги на наданні суспільних і приватних благ; надання екологічних суспільних благ; всебічна підтримка фермерів на регіональному, національному та міжнародному рівнях; держави-члени ЄС несуть спільну відповідальність за баланс між можливими вигодами і витратами як для виробників, так і для органів управління; перехід від пільгового функціонування до умов, заснованих на принципах вільної конкуренції на ринку; збільшення бюджетного фінансування розвитку сільських територій; надання допомоги молодим фермерам; значна увага до вирощування та просування екологічно чистої або органічної продукції сільського господарства; фінансування програм сільського розвитку; надання гідних умов для утримання сільськогосподарських тварин; розробка та фінансування програм розвитку відтворюваних джерел енергії; посилення боротьби зі зміною клімату; зростання якості продовольства, гарантування його безпеки; розробка заходів, направлених на турботу про рівень життя сільського населення.

Внесення змін у функціонування ринкових механізмів з метою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва шляхом скасування виробничих обмежень. Зокрема, існуючі обмеження за обсягами виробництва на цукор, молочні продукти і вина пови-

Таблиця 3. Принципи спільної аграрної політики ЄС та пропозиції для України

№	Принципи	Пропозиції для України
1.	Єдині ціни на продукцію сільського господарства всередині ЄС та єдиний механізм їх підтримки	Імплементация відповідних норм законодавства у сфері безпеки харчових продуктів, санітарних та фітосанітарних заходів, а також законодавче врегулювання низки питань (перехід до європейських норм маркування та етикетування).
2.	Вільна торгівля сільськогосподарською продукцією всередині ЄС та відсутність тарифних і кількісних обмежень.	Зменшення тиску державних контролюючих органів на галузь за рахунок перегляду, доопрацювання та відміни низки регуляторних нормативно-правових актів.
3.	При імпорті діє система компенсаційних зборів	Заходи щодо підтримки вітчизняних виробників.
4.	При експорті продукції сільського господарства в треті країни виробники отримують від органів ЄС субсидії	Запровадження субсидій дозволить продавати певний вид продукції по цінах, нижчих за світові.
5.	Єдине фінансування сільського господарства	Перегляд та вдосконалення системи державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції; зменшення адміністративного тиску за рахунок спрощення системи оподаткування галузі.
6.	Підвищення продуктивності і модернізація виробництва в сільському господарстві	Спрощення доступу агробізнесу до фінансування та кредитів, проведення земельної реформи, реалізація інфраструктурних та логістичних проектів, а також сприяння оновленню та модернізації виробничих та переробних потужностей АПК.
7.	Принцип переваги товарів, вироблених в країнах ЄС, над імпортованими товарами	Розвиток експорту української агропродукції; Управління внутрішнім ринком.
8.	Принцип спільної відповідальності країн-членів за ринкову і цінову політику	Реалізація принципу в Україні є вкрай важливою для забезпечення продовольчої безпеки.

Джерело: складено автором на основі [2; 3]

нні бути ліквідовані, що дозволить фермерам змінювати обсяги виробництва у відповідь на зростання світового попиту. Молочні квоти закінчилися в 2015 р., квоти на цукор – у 2017 р., у виноробній галузі – у 2018 р.

Заходи у регуляторній політиці повинні підвищити конкурентоспроможність сільського господарства у державах-членах ЄС.

Основні цілі спільної аграрної політики ЄС досягаються за наявності та дотримання принципів. Дані принципи необхідно покласти в основу методів управління на українському аграрному ринку (табл. 3).

Висновки. Розвиток спільної аграрної політики держав-членів ЄС було забезпечено за рахунок дієвих механізмів. Такий досвід необхідно застосовувати формуючи ефективну програму розвитку українського ринку аграрної продукції. Серед основних принципів, які необхідно впровадити:

- механізм підтримки цін (заснований на принципі ринкової єдності; заздалегідь визначено мінімально допустимі ціни на найважливіші сільськогосподарські продукти; при зниженні ринкових цін більш ніж на 10% за визначений рівень – регуляторні установи ЄС гарантовано закуповують товари і тим самим забезпечують підтримку рівня цін);

- механізм високих ставок мита на імпорту продукцію. Зокрема, виробники отримують субсидії, які дозволяють їм продавати продукцію за цінами нижчими за світові);

- фінансові механізми (політика прямих виплат: 30% від національного прямого платежу фермерам за дотриманням трьох обов'язкових методів ведення сільського господарства: підтримання постійних пасовищ, екологічні зони фокусування і диверсифікації сільськогосподарських культур; спільне фінансування сільського господарства забезпечується через Європейський фонд орієнтації і гарантії сільському господарству);

- близько 30% бюджету кожної програми розвитку сільських районів повинні бути зарезервовані на заходи, які є корисними для навколишнього середовища (наприклад, агрокліматичні заходи, органічне землеробство);

- ресурси розподіляються таким чином, щоб максимізувати досягнення цілей САП (адресна підтримка, більш справедливий розподіл платежів між країнами і всередині держав-членів та стратегічного підходу до витрат);

- допомога для молодих фермерів у вигляді додаткової;

- формування кризового фонду (400 млн. євро на рік у цінах 2011 р.) за рахунок відрахування від прямих виплат; створення взаємних фондів).

1. Клименко І.В. *Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. Аналітична доповідь* / Клименко І.В., Бугрій М.Г., Ус І.В. – К.: НІСД, 2011. – 19 с.

2. Семененко О.С. *Досвід реалізації принципів спільної аграрної політики ЄС і розвиток аграрної сфери України* / О.С. Семененко // Науковий вісник Ужгородського університету 2011, Серія Економіка. Спецвипуск 33. Частина 3. – С. 184-187.

3. *Договір про заснування Європейської Спільноти: Між-народний документ від 25.03.1957 року (поточна редакція від 01.01.2005 року. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017.*

4. *Євростат [Електронний ресурс] – <http://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data/main-tables>].*

5. *The history of the CAP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/index_en.htm.*

E-mail: n.varshavska@donnu.edu.ua